

Wrocław, 20.04.2023

prof. dr hab. Anna Pacześniak
Katedra Studiów Europejskich
Wydział Nauk Społecznych
Uniwersytet Wrocławski

Recenzja rozprawy doktorskiej mgr. Francesco Melito
pt. „The Role of Culture and Tradition in the Shift towards Illiberalism. The Counter-hegemonic Challenge of Polish Neo-traditionalism”
napisanej pod kierunkiem prof. dr. hab. Zdzisława Macha i dr Nataszy Styczyńskiej

1. Wybór tematu oraz oryginalność i znaczenie problematyki badawczej

Praca doktorska została poświęcona tematyce konstruowania dyskursu neotradycjonalistycznego w Polsce i jego potencjale hegemonicznym budowanym w kontrze wobec konsensusu liberalnego, który po tranzycji demokratycznej uzyskał cieszył się dominującą pozycją na płaszczyźnie kulturowej, społecznej, ekonomicznej i politycznej. Przez pierwsze dekady od zmiany reżimu wydawało się, że odwrócenie trajektorii obranej na przełomie lat 80. i 90 XX w. jest w Polsce mało prawdopodobne. Jednak kiedy wiosną 2015 r. kandydat wspierany przez Prawo i Sprawiedliwość został prezydentem kraju, a jesienią tego samego roku koalicja Zjednoczonej Prawicy uzyskała w wyborach parlamentarnych wynik umożliwiający samodzielne utworzenie większościowego rządu, nie tylko reguły konstytuujące system demokracji liberalnej zaczęły być przez rządzących poddawane w wątpliwość, ale zakwestionowana została również hegemonia (neo)liberalnego ładu. Neotradycjonalistyczny dyskurs kwestionujący *status quo* był już wcześniej obecny w przestrzeni publicznej, ale po 2015 r. zyskał większy ciężar gatunkowy i znaczenie polityczne, a konieczność zastąpienia demokracji liberalnej jej „bardziej demokratyczną” (z punktu widzenia zwolenników tej koncepcji) nieliberalną wersją, otrzymała wsparcie instytucji państwowych oraz środowisk orientujących się na tych, którzy sprawują w Polsce władzę polityczną.

Problematyka analizowana w dysertacji, czyli nieliberalny zwrot obserwowany głównie, choć nie tylko, w Polsce po 2015 r. i na Węgrzech po 2010 r., stała się od kilku lat

przedmiotem naukowej refleksji i coraz liczniejszych publikacji z dziedziny m.in. politologii, studiów europejskich, prawa, socjologii, filozofii. Oryginalność podejścia zaproponowanego przez Francesco Melito polega na osadzeniu rozważań w ramach teorii dyskursu. Koncentrując uwagę na społecznych antagonizmach, konfliktach, relacjach władzy i walce o dominację, Autor otwiera szerszą perspektywę pozwalającą lepiej zrozumieć kontekst działań podejmowanych przez niektórych aktorów współczesnych europejskich demokracji, zmierzających do ustanowienia nowej wizji porządku społecznego i nadania jej pozycji hegemonicznej. Wybór problematyki zakotwicza rozważania podjęte w dysertacji w dyscyplinie nauki o polityce, a przyjęte podejście nadaje im świeży i niebanalny wymiar.

2. Cele, tezy, pytania i metody badawcze.

Francesco Melito postawił sobie za cel krytyczną analizę neotradycjonalistycznego dyskursu konstruowanego w latach 2015-2020 w Polsce poprzez umiejscowienie go w kontekście wojny kulturowej wypowiedzianej konsensusowi liberalnemu, który – zdaniem Autora i przywoływanych przez niego badaczy – traci w Europie swój dominujący status. Choć Doktorant wielokrotnie podkreśla, że przedmiotem jego badań nie jest konkretna partia, środowisko polityczne, grupa społeczna czyli podmioty kształtujące dyskurs, ponieważ w centrum jego zainteresowań badawczych jest sam nieoliberalny dyskurs neotradycjonalistyczny i jego interpretacja, to przyznaje równocześnie, że z analitycznego punktu widzenia nie jest możliwe pomijanie w analizie twórców dyskursu, którzy odgrywają kluczową rolę w jego konstruowaniu i próbie uczynienia z niego narracji o charakterze hegemonicznym. Praca ma charakter studium przypadku, gdyż skupia się na badaniu pojedynczej jednostki w ściśle określonym czasie (cezura 2015-2020). I chociaż Autor zastrzega, iż nie jest jego celem generalizowanie, ponieważ różnice narodowe i kulturowe odgrywają decydującą rolę w różnicowaniu dyskursów, to jego analizy dotyczące neotradycjonalizmu w Polsce jako projektu kontr-hegemonicznego mają potencjał wyjaśniania podobnych strategii hegemonicznych realizowanych w innych państwach europejskich.

Wybór cezury czasowej Doktorant uzasadnia trojako. Po pierwsze, uwarunkowaniami praktycznymi, wynikającymi z ograniczonych możliwości przeprowadzenia analizy przez jednego badacza, a także względnej jednorodności dyskursu wytwarzanego w tak delimitowanym okresie. Po drugie, rosnącym znaczeniem dyskursu nieoliberalnego, zwłaszcza

jeśli okres 2015-2020 porówna się z wcześniejszymi próbami wytwarzania dyskursów kontestujących hegemonię liberalno-demokratyczną obserwowanych w Polsce już w latach 90. XX w. Po trzecie wreszcie, uzasadnieniem są wyniki dwóch elekcji prezydenckich i parlamentarnych w roku 2015, 2019 i 2020, które wzmocniły dyskursywną dyfuzję neoliberalizmu i neotradycjonalizmu oraz pogłębiły polaryzację polityczną i kulturową. Tak kompleksowa argumentacja jest w pełni przekonywująca.

W pracy przyjęty został postpozytywistyczny model dociekań, a konkretnie poststrukturalistyczna teoria dyskursu. Perspektywa ta jest od kilku dekad coraz chętniej wykorzystywana w badaniach z obszaru nauk humanistycznych i społecznych, choć w polskiej politologii z pewnością nie ma, *nomen omen*, pozycji dominującej. Mimo znacznego zróżnicowania w sposobach badania dyskursu, punktem wyjścia rozważań prowadzonych w tym nurcie są wspólne założenia ontologiczne dotyczące rzeczywistości społecznej, podkreślające znaczenie społeczno-językowego kontekstu w konstruowaniu wszelkich aspektów ludzkiej działalności, historycznie i kulturowo warunkowaną zmienność w rozumieniu świata, istnienie związku między społecznie konstruowaną wiedzą a procesami społecznymi, czy decydowaniem o tym, co jest prawdą, a co fałszem. Skoncentrowanie uwagi na analizie dyskursu pozwala na zbadanie praktyk i artykulacji stosowanych w celu podważenia dominującego dyskursu i zastąpienia go nowym projektem hegemonicznym lub – w nieco mniej ambitnej formie – umożliwiającymi poszerzenie dotychczas obowiązującej hegemonii poprzez włączenie nowych społecznych kontekstów, kwestii, tematów. Za teoretyczną ramę badań służy Autorowi teoria dyskursu Ernesto Laclau i Chantal Mouffe, co oceniam jako trafiony i obiecujący wybór z punktu widzenia postawionego celu badawczego.

Autor rozprawy wychodzi od tezy, iż kryzys liberalnej hegemonii w Europie stał się początkiem alternatywnych projektów hegemonicznych, który w polskim przypadku przybrał postać światopoglądu neotradycjonalistycznego, wokół którego ma zostać skonstruowana nowa normalność i zbiorowe imaginariusz. Główne pytanie badawcze postawione w pracy dotyczy sposobu, w jakim dyskurs neotradycjonalistyczny stał się w Polsce projektem kontr-hegemonicznym. Pytania szczegółowe odnoszą się m.in. do strategii przekształcania tego dyskursu w dominującą narrację, przyczyn skutecznego oporu neotradycjonalizmu wobec zmian wywołanych przez nowoczesność, czy właściwości fantazji, które są ideologicznym podłożem konstruowanej tożsamości (polskości).

W związku z tym, że Laclau i Mouffe nie proponują „przewodnika” prowadzenia badań empirycznych z wykorzystaniem teorii dyskursu, operacjonalizacja i konceptualizacja badań autorów sięgających po tę perspektywę zawsze stanowi spore wyzwanie. Doktorant przy projektowaniu badań własnych i wyborze narzędzi przydatnych do empirycznych analiz sięgnął po podejście logiczne Glynosa i Howartha oraz analizę hegemonii Nonhoffa. Walorem recenzowanej pracy jest nie tylko imponujące przygotowanie teoretyczne, ale także umiejętne zaprojektowanie badań własnych, poczynając od wstępnego doboru analizowanych przypadków, poprzez dwa badania pilotażowe, do ostatecznego wyodrębnienia próby badawczej. Mimo że przedmiotem analiz jest dyskurs, to Autor musiał zidentyfikować aktorów należących do nieformalnej neotradycjonalistycznej koalicji dyskursywnej (politycznych liderów, intelektualistów, publicystów, think tanki, organizacje polityczne), wyselekcjonować tworzone przez nich narracje (uwidaczniane w artykułach, przemówieniach, wystąpieniach publicznych) oraz podjąć decyzję o doborze korpusu tekstowego i okresie, w którym był wytwarzany (np. czas parlamentarnej lub prezydenckiej kampanii wyborczej). Doktorant, świadom wagi doboru analizowanych przypadków, poświęcił mu sporo teoretycznego namysłu, co znalazło swoje odzwierciedlenie w wysoko przeze mnie ocenianym rozdziale dziewiątym.

Podsumowując tę część recenzji stwierdzam, że wskazane przez Francesco Melito cele, postawione tezy, pytania i dobór metod dowodzą jego dojrzałości badawczej i wysokich kompetencji metodologicznych.

3. Struktura i zawartość merytoryczna rozprawy.

Praca składa się z pięciu części i łącznie aż trzynastu rozdziałów. Pierwsza część jest wprowadzeniem do rozprawy, w którym Doktorant uzasadnia wybór tematu oraz anonsuje ontologiczne, epistemologiczne i empiryczne fundamenty swoich rozważań. Część druga poświęcona jest ramom teoretycznym badanej problematyki, zdefiniowane są w niej najważniejsze kategorie, stosowane w pracy, takie jak dyskurs, hegemonia, (neo)tradycjonalizm. W części trzeciej omówione zostały założenia metodologiczne dysertacji. Po tak kompleksowym osadzeniu badań własnych w teorii i metodach badawczych, w czwartej części, czyli mniej więcej w połowie pracy, postawiona została hipoteza główna i pytania badawcze. Ostatnia, piąta część rozprawy, zawiera analizę i interpretację wyników autorskich badań empirycznych.

Każda część i każdy z rozdziałów mają przejrzystą strukturę, poczynając od krótkiego wprowadzenia opisującego jego zawartość, przez podrozdziały merytoryczne, na podsumowaniu kończąc. Konstrukcja całej pracy jest uporządkowana i klarowna. Ułatwia to percepcję treści, podobnie zresztą jak obrazowanie zawilosci definicyjnych czy etapów badawczych za pomocą schematów graficznych.

Merytoryczną wartość rozprawy oceniam bardzo wysoko. Oprócz wyjątkowo wysokiej spójności teorii z empirycznym komponentem dysertacji, Autor proponuje niebanalną interpretację formowania, a następnie zakwestionowania neoliberalnej hegemonii w państwach Europy pokomunistycznej i Europy Zachodniej. Okazuje się bowiem, że przy wszystkich różnicach wynikających z odmiennego kontekstu kulturowo-historycznego i geopolitycznego poszczególnych części kontynentu europejskiego, dominacja neoliberalnego światopoglądu była w Europie lat 90. XX w. i pierwszej dekady XXI w. wszechobecna i tylko z rzadka kwestionowana. Przykłady potwierdzające ten stan rzeczy można mnożyć. Jednym z nich było przyjęcie wartości konstytuujących demokrację liberalną jako nienegocjowalnego i bezalternatywnego warunku akcesji do Unii Europejskiej państw Europy Środkowo-Wschodniej, wyrażonego w tzw. kryteriach kopenhaskich.

Cenna jest obserwacja Autora, iż w związku z tym, że tranzycja w stronę demokracji zapoczątkowana w Polsce w 1989 r. zbiegła się z ustanowieniem liberalnego światopoglądu i uzyskaniem przez niego charakteru hegemonicznego, wspólnym celem aktorów dążących do nieliberalnej kontrewolucji stało odrzucenie zastanego porządku, zastąpienie reprezentujących go elit (politycznych i intelektualnych) własnymi elitami oraz redefinicja wartości, na których powinno opierać się społeczeństwo, od wartości (neo)liberalnych promujących zasadę pluralizmu kulturowego w kierunku wartości tradycyjnych, które miałyby pod względem kulturowym uzyskać charakter monopolistyczny i dominujący. To, co uważam za nieco problematyczne, choć zrozumiałe w kontekście przyjętej perspektywy badawczej, to niemożność wyciągnięcia innego wniosku, niż ten, że odwrót od liberalnego światopoglądu sprowadza się w gruncie rzeczy do zwrotu dyskursywnego. Inaczej rzecz ujmując, tak jak założenie różowych okularów sprawia, iż wszystko nabiera różowego koloru, tak perspektywa teorii dyskursu powoduje, że staje się ona nie tylko punktem wyjścia projektowanych badań, ale również kierunkuje sposób analizowania i interpretowania ich wyników oraz wyciągania wniosków.

Niewątpliwym atutem pracy jest pogłębiona analiza polskiego dyskursu neotradycjonalistycznego, która jest autorskim wkładem Doktoranta do badań nad nieliberalnym zwrotem w debacie politycznej. Jak słusznie zauważa, w literaturze przedmiotu nie poświęca się najczęściej należytej uwagi aktorom konstruującym kontr-hegemoniczną wobec głównego nurtu narrację i ich dyskursywnym wytworom, klasyfikując je jako populistyczne, czyli nieoferujące wartościowego materiału z punktu widzenia np. kształtowania idei politycznych. Francesco Melito wypełnia tę lukę w sposób satysfakcjonujący, przynajmniej jeśli chodzi o dyskurs neotradycjonalistyczny w Polsce lat 2015-2020. Wyodrębnione przez niego logiki konstytuujące dyskursywne wytwory mogą zostać wykorzystane do badań w innych kontekstach kulturowych i historycznych, stanowiąc wartościowy wkład do dyscypliny nauk o polityce i administracji, dziedziny nauk społecznych i nauk humanistycznych.

4. Strona formalna rozprawy oraz dobór bazy źródłowej.

Formalna strona rozprawy nie pozostawia recenzentowi dużego pola do sformułowania krytycznych uwag. Precyzja językowa, klarowny wywód, dyscyplina pojęciowa to atuty dysertacji autorstwa Francesco Melito. Mimo że praca jest wysoce specjalistyczna, to nie jest hermetyczna dla czytelnika. Na docenienie zasługują graficzne modele zaproponowane przez Autora w różnych częściach dysertacji, a także wzbogacenie pracy o kilka ilustracji będących egzemplifikacją wielotorowego i perswazyjnego oddziaływania twórców dyskursu neotradycjonalistycznego na odbiorców oraz strategii przekształcania dyskursu kontr-hegemonicznego w dyskurs dominujący.

Baza źródłowa pracy jest imponująca, co daje przynajmniej częściowe wyobrażenie ogromnego wysiłku badawczego, jakim była jakościowa analiza treści wystąpień, przemówień, materiałów pisanych, wykonana – co należy podkreślić – przez jednego badacza. Zazwyczaj taki zakres prac realizowany jest w co najmniej kilkusobowych zespołach projektowych.

5. Konkluzja

Podjęty w dysertacji temat jest istotny z naukowego, ale także społeczno-politycznego punktu widzenia, a przeprowadzone analizy są w dużym zakresie nowatorskie. Doktorant

wykazuje świetne przygotowanie metodologiczne do prowadzenia badań z zakresu nauk o polityce i administracji, potrafi swoje wyróżniające się kompetencje teoretyczne właściwie wykorzystać do projektowania i prowadzenia badań empirycznych. Przedmiot badań oraz problem badawczy zostały poprawnie sformułowane i należycie osadzone w istniejącym dorobku teoretycznym, analizy przeprowadzone zostały w sposób poprawny, co umożliwiło wyciągnięcie oryginalnych wniosków.

Biorąc powyższe pod uwagę stwierdzam, że rozprawa przedstawiona przez mgr. Francesco Melito pt. „The Role of Culture and Tradition in the Shift towards Illiberalism. The Counter-hegemonic Challenge of Polish Neo-traditionalism” spełnia wymogi stawiane pracom doktorskim w ustawie z dnia 20 lipca 2018 r. Prawo o szkolnictwie wyższym i nauce (tekst jedn. Dz. U. z 2022 r., poz. 574 z późn. zm.). Jej przedmiotem jest oryginalne rozwiązanie problemu naukowego, a Autor prezentuje wysoki poziom wiedzy teoretycznej oraz dowodzi umiejętności samodzielnego prowadzenia pracy naukowej. Wnioskuje o dopuszczenie jej do kolejnego etapu procedury i publicznej obrony.

Anna Peresimok